

DOROTA STEFAŃSKA*

Rodzina Działarskich z Szadku i jej droga do niepodległości

STRESZCZENIE | W artykule przedstawiono losy kilku członków rodziny Działarskich – od wieków zakorzenionej w Szadku i zaangażowanej w działania mające na celu odzyskanie niepodległości. Stanisława Działarskiego (1893–1965) i Jana Działarskiego (1898–1971) oraz spokrewnionego z nimi Franciszka Działarskiego (1891–?). Wszyscy oni dążyli do odzyskania przez kraj niepodległości, włączając się w różne formy pracy organicznej i społecznej, zarówno legalne, jak i o charakterze konspiracyjnym, a także w walkę zbrojną, zasilając szeregi Wojska Polskiego. Małżonkowie Józef i Leontyna Działarscy zostali uhonorowani przez Prezydenta RP w 1932 r. Krzyżem Niepodległości, a Franciszek Działarski „Żegota” w 1938 r. Medalem Niepodległości.

SŁOWA KLUCZOWE | Działarscy, rodzina, działalność niepodległościowa, Szadek

The Działarski family of Szadek and their road to national independence

SUMMARY | This article highlights the history of several members of the Działarski family – for centuries connected with Szadek and engaged in various forms of fight for Poland’s independence. The awarded orders of merit served as a criterion for selecting those family members who made the greatest contribution: Franciszek Działarski (1889–1942), Józef Działarski (1885–1941), Leontyna Działarska (1879–1944), Franciszek Działarski (1891–?), Stanisław Działarski (1893–1965), and Jan Działarski (1898–1971). All of them participated in armed fighting in the Polish Army and in various forms of social and organic work, both legal and in conspiracy.

* Dorota Stefańska, mgr, emerytowana nauczycielka historii w Zespole Szkoły Podstawowej i Gimnazjum w Szadku, członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół Szadku, e-mail: dorotastef@onet.pl

Józef and Leontyna Działarski were honoured in 1932, by the President of the Republic of Poland, with the Cross of Independence, and Franciszek Działarski “Żegota” with the Medal of Independence in 1938.

KEYWORDS | the Działarski family, fight for independence, Szadek

W walce narodu polskiego o odzyskanie niepodległości nieocenioną rolę odegrały polskie rodziny, zachowując przez wieki niewoli rodzime dziedzictwo i chroniąc podstawowe wyznaczniki tożsamości narodowej, takie jak język, obyczaje czy wiara. Mimo popierania różnych koncepcji politycznych czy też neutralnej postawy względem polityki Polacy potrafili się zjednoczyć wobec wspólnego celu – wolnej i niepodległej Polski.

Rodzina, której losy zostaną przybliżone w niniejszym artykule, jest zakorzeniona w Szadku od wieków. To rodzina chłopska, z dziada pradziada przywiązana do ziemi. Siedziba gospodarstwa wraz z ogrodem znajdowała się na Bobowni nad kanałem zwanym Bobownia. Przeobrażenia społeczno-gospodarcze, mające miejsce w XIX w., sprawiły, że wielu członków rodziny opuściło Szadek, choć „ten szmat ziemi był dla nich wszystkim: chlebem, pa-cierzem, kołyską i całym żywotem”¹. Udali się do Warszawy, Kalisza czy też do robotniczych ośrodków okręgu łódzkiego: Łodzi, Zgierza, gdzie jednoczyli się z lokalną społecznością w imię walki o poprawę nieludzkich warunków pracy w fabrykach, a także przeciwko zaborcom. Nieco później, podczas I wojny światowej, kilku członków opisywanej rodziny znalazło się w strukturach Polskiej Organizacji Wojskowej (zarówno w Szadku, jak i na Litwie), w której zdobywało umiejętności żołnierskie, by rozbroić Niemców w listopadzie 1918 r., a następnie wstąpić do utworzonego Wojska Polskiego i w jego szeregach bronić niepodległości i walczyć z wrogiem o kształt granic ojczyzny. Byli wśród nich tacy, którzy po wojennych doświadczeniach zdecydowali się służyć Bogu i Kościołowi. W trudnych czasach odbudowy Polski ze zniszczeń wojennych i umacniania polskiej państwowości na wschodnich terenach zakreślonych postanowieniami traktatu ryskiego reprezentowali polską rację stanu wśród wielu mniejszości narodowych. Wszystkich członków rodziny cechowało przywiązanie do wiary katolickiej i wrażliwość na krzywdy społeczne i narodowe wyrządzone Polakom przez zwierzchników państw zaborczych. Do odzyskania niepodległości przyczyniły się tysiące polskich rodzin. Działarscy należeli do pokolenia szadkowiec, które doczekało się upragnionej wolności.

1 W. Reymont, *Do Niemca* [w:] tegoż, *Za frontem*, s. 13.

W 11 tomie „Biuletynu Szadkowskiego” prezentowano postać księdza Mariana Dziamarskiego (jego wizerunek na fot. 5, s. 118), będącego jednym z licznych potomstwa małżonków Dziamarskich². Warto zwrócić uwagę na działalność niepodległościową i społeczną jego rodzeństwa: Józefa, Franciszka Stanisława, Jana i osób z nimi spokrewnionych: Leontyny i Franciszka.

Bohaterowie walk o niepodległość, opisani w artykule, byli potomkami małżeństwa Dziamarskich – Józefa i Joanny Kupś – poślubionych sobie 20 lutego 1884 r.³ Ich dziadkowie to z kolei małżeństwo Dziamarskich Jakuba i Marianny z Bzdurskich, związane aktem małżeńskim w 1851 r.⁴, zaś pradziadkowie – Józef i Katarzyna z domu Cupryń, małżonkowie od 1823 r.⁵ Zarówno protoplaści rodziny, jak ich potomkowie żyli w okresie niewoli narodowej. Starali się wobec tego nie tylko zachować polskość tradycji, ale także zdobyć wykształcenie zawodowe, zapewniające im pozycję w hierarchii społecznej. Józef – ojciec 12 dzieci – był piśmiennym gospodarzem, co poświadczał czytelnym podpisem pod aktami narodzin swych dzieci. Czytanie i pisanie uprawiane było również przez kobiety tej chłopskiej rodziny, co ilustruje fotografia (ryc. 1).

W pracy biograficznej poświęconej członkom rodziny Dziamarskich z Bobowni, stanowiącej niegdyś przedmieście Szadku, prezentowane są dzieje jej jednostek, a także wyniki diagnozy mikrohistorycznej, ukierunkowanej na odtworzenie biografii pięciu jej przedstawicieli. Głównym kryterium diagnozy jest walka o niepodległość i granice II Rzeczypospolitej. Treść artykułu została oparta na różnorodnym materiale, pozyskanym w wyniku kompleksowej kwerendy historycznej, przeprowadzonej w zasobach instytucji archiwalnych i muzealnych. Podstawę źródłową stanowią akta personalne i odznaczeniowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie z lat 1919–1939, dalej akta Wojewódzkiego Archiwum Państwowego (akta narodzin, małżeństw), Urzędu Stanu Cywilnego w Szadku oraz Muzeum Okręgowego w Sieradzu. Wykorzystano także informacje zgromadzone

2 D. Stefańska, *Marian Dziamarski (1900–1945) – kapłan, męczennik*, „Biuletyn Szadkowski” 2011, t. 11, s. 113–136.

3 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akta Parafii Rzymsko-Katolickiej w Szadku. Akt małżeński nr 17/1884.

4 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akta Parafii Rzymsko-Katolickiej w Szadku. Akt małżeński 20/1851.

5 Tamże. Akt małżeński nr 13/1823.

podczas rozmów przeprowadzonych z członkami rodziny, czego dowodzą umieszczone w artykule fotografie z albumów rodzinnych. Uwzględniono również wiadomości zawarte w literaturze historycznej i literackiej.

Ryc. 1. Rodzina Wojciecha Działarskiego z Szadku na zdjęciu z 1910 r. Od lewej: Anna Działarska Dobrzyńska, Zofia Działarska Wędrogowska, Wojciech Działarski, Elżbieta Chojnacka Działarska. Starsza kobieta i dziewczynka trzymają atrybuty w postaci czasopisma i książki, będące świadectwem szacunku wobec dziedzictwa kulturowego i wyrazem dążenia do zdobywania wiedzy.
Źródło: zbiory rodzinne

Franciszek Dziamarski „Żegota” (1889–1941)

Ryc. 2. Franciszek Dziamarski, odznaczony Medalem Niepodległości

Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, sygn. Franciszek Dziamarski MN 27.06.1938

Franciszek urodził się w Bobowni (będącej przedmieściem Szadku) 23 grudnia 1889 r. jako drugie dziecko małżonków Dziamarskich – Józefa i Joanny z domu Kubs⁶. Jak większość ówczesnych dzieci ukończył tylko jeden oddział szkoły podstawowej w Szadku. Następnie został skierowany na praktykę kowalską, którą zakończył w 1911 r., uzyskując tytuł czeladnika. Mając wyuczony zawód, postanowił wyjechać do Kalisza. Zaangażował się tam jako robotnik w pracę konspiracyjną. Został bojowcem Polskiej Partii Socjalistycznej. Po wycofaniu administracji i wojsk rosyjskich w sierpniu 1914 r. opuścił spalony i zbombardowany przez wojska niemieckie Kalisz. Powrócił do domu rodzinnego. W maju 1915 r. w Szadku wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej i przyjął pseudonim Żegota⁷. Składając przysięgę,

6 Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: WBH CAW), Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, sygn. Franciszek Dziamarski MN 27.06.1938. Kwestionariusz.

7 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. 27.06.38. Wniosek o odznaczenie. Pracę w POW poświadczyli: Józef Garczyński, Cezary Szeplewicz z Szadku oraz

zobowiązał się do wzmożonej pracy organizacyjnej, a także do posłuszeństwa wobec swych przełożonych i zachowania tajemnicy organizacji. Wraz z grupą zaprzysiężonych członków organizacji zgodnie z deklaracją ideową POW dążył do zdobycia niepodległości Polski poprzez walkę zbrojną pod wodzą twórcy POW – naczelnego komendanta Józefa Piłsudskiego⁸. Aby osiągnąć cel, uczestniczył w ćwiczeniach wojskowych prowadzonych dwa razy w tygodniu na błoniach miejskich, ugorach, osuszonych stawach. W czasie szkoleń i ćwiczeń wojskowych poznał komendantów POW: komendanta II Obwodu – „Zgrzyta” Stefana Kiełczewskiego i komendanta IV Okręgu Łódź – „Ostoję” Jerzego Neugebauera, wcześniej także komendanta Okręgu Kaliskiego. W ćwiczeniach zorganizowanych w Woli Krokockiej w pobliżu Szadku w sierpniu 1917 r. jako jeden z 26 rekrutów zdobywał doświadczenie żołnierskie w I. sekcji I. plutonu⁹. Okres przygotowań do walki z okupantem, zarówno jawny, jak i konspiracyjny, zakończył zwycięską akcją rozbrojenia oddziałów niemieckich. Po rozbrojeniu w Szadku niemieckich posterunków żandarmerii i oddziałów landszturmu w listopadzie 1918 r., zgodnie z regulaminem trzyletniego szkolenia w strukturach POW zobowiązany do przestrzegania dyscypliny wojskowej, bez wahania wstąpił 11 listopada jako ochotnik do formującego się Wojska Polskiego¹⁰. Należał do pokolenia, któremu spełniły się marzenia o wolności. Mógł powiedzieć, powołując się na słowa poety Kazimierza Wierzyńskiego: „Udało nam się przeżyć coś, czego nikt przed nami nie przeżył w Polsce, a mało kto w świecie. Należeliśmy do pokolenia zwycięstwa, a nie pokolenia klęski”¹¹. Następnie zasilił szeregi Wojska Polskiego, które w listopadzie 1918 r. liczyło 50 tys. żołnierzy, a w maju 1920 r. liczba ta wzrosła aż do 963 tys. wojskowych. Polacy musieli wykazać się doskonałym zorganizowaniem i niezłomnością, gdyż Rosja

przewodniczący komitetu odznaczeniowego na powiat sieradzki: L. Małecki i Stefan Wiel-Wilczyński, Sieradz 25.09.1937.

- 8 Muzeum Okręgowe w Sieradzu, sygn. ARW 418. Rękopis Kroniki Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku.
- 9 Muzeum Okręgowe w Sieradzu (dalej MOS), sygn. 418. Raport nr 8 komendanta plutonu Konarskiego do komendanta II Obwodu z 15 sierpnia 1917 r.
- 10 WBH CAW, Franciszek Dziarnarski, sygn. 27.06.38. Przebieg pracy niepodległościowej – F. Dziarnarski nie podaje nazwy oddziałów. Być może wstąpił do 29. pp w Kaliszu bądź do oddziału sformowanego przez komendanta POW w Szadku – S. Godeckiego i odprowadzonego do Jabłonnej, gdzie sformowano 2. pp Leg., który walczył w 1919 r. o północno-wschodnie tereny Polski.
- 11 K. Wierzyński, *Pamiętnik poety*, Warszawa 2018, s. 109.

sowiecka, z determinacją dążąca do podboju Polski, wysłała na front aż 4 mln żołnierzy Armii Czerwonej¹². Franciszek Dziamarski w charakterystyce swojej pracy niepodległościowej, wysłanej w 1937 r. do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, ze skromnością wspominał: „Byłem w ważnych bitwach, tj.: Lidzie, Święciany, Postawy, wyprawa na Dukszty, akcja na Dźwińsk, akcja na odcinek: Połock–Dźwińsk–Malinówkę, gdzie zostałem ranny. Po wyzdrowieniu zostałem zwolniony ze służby wojskowej. W wojsku otrzymałem szarżę kaprała”¹³.

Były to bitwy stoczone na przeciwbolszewickim froncie. Dziamarski jako ochotnik potwierdził gotowość poświęcenia swojego życia dla ojczyzny w imię walki z Rosją sowiecką o zachowanie odzyskanej w listopadzie 1918 r. niepodległości. Za swoją działalność został uhonorowany Medalem Niepodległości¹⁴, a wcześniej odznaczony Krzyżem za Wilno, Krzyżem Dywizji Litewsko-Białoruskiej oraz Krzyżem POW. W okresie pokojowym prowadził zakład kowalski i trudnił się rolnictwem. Mieszkał przy ul. Dolnej 13 (obecnie Parczewskiego) w Szadku wraz z żoną Marianną z Czubińskich, z którą zawarł związek małżeński 24 stycznia 1927 r.¹⁵ W latach 1931–1939 należał i działał w szeregach oddziału kombatanckiego Związku Peowiaków w Szadku. Zmarł 25 maja 1941 r. w Szadku w domu przy Rudolf Hess-Strasse 13¹⁶.

12 A. Nowak, *Kłęska imperium zła*, Kraków 2020, s. 43.

13 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. MN 27.06.1938. Wniosek o odznaczenie niepodległościowe do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie.

14 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. 27.06.38. Medal Niepodległości 41242, legitymacja nr 15/36154, przyznano na posiedzeniu komitetu w dniu 25 czerwca 1938 r. zarządzeniem Prezydenta RP z dnia 27 czerwca 1938 r. Ogłoszono w „Monitorze Polskim”, nr 177, z dnia 5 sierpnia 1938, poz. 323, s. 9. Dyplom i odznaczenie wysłano 22 marca 1939 r. Legitymację wysłano 24 stycznia 1939 r.

15 Urząd Stanu Cywilnego w Szadku (dalej: USC). Akt małżeństwa Franciszka Dziamarskiego nr 3/1927.

16 USC w Szadku. Akt zgonu Franciszka Dziamarskiego nr 18 z dnia 25 maja 1941 r.

Józef Działarski „Bob” (1885–1941)

Ryc. 3. Józef Działarski odznaczony Krzyżem Niepodległości za wszechstronną działalność niepodległościową w 1932 r.

Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, Józef Działarski, sygn. KN 17.03.1932

Ryc. 4. Józef Działarski z żoną Leontyną Działarską

Źródło: zbiory rodzinne Heleny Chojnackiej

Józef Dziamarski – pierworodny syn Józefa i Joanny, urodził się w Szadku 25 lutego 1885 r. W działalność niepodległościową zaangażował się od najmłodszych lat. Jako uczeń trzeciej klasy gimnazjum uczestniczył w kołach uczniowskich, których działalność była zakazana przez szkolne władze, realizujące politykę rusyfikacyjną (ryc. 3. w „Biuletynie Szadkowskim” 2011, t. 11, s. 117). Naukę w gimnazjum mógł kontynuować dzięki swojej zaradności i zdolnościom. Korepetycje, których udzielał potrzebującym wsparcia uczniom, zapewniały mu fundusze na własną, dalszą edukację.

Ukończył sześć klas gimnazjum. Niestety, nauki nie mógł kontynuować z powodu ogłoszenia strajku szkolnego. Przygotowania do matury przerwało aresztowanie Dziamarskiego w 1909 r., co oznaczało w konsekwencji przymusowy pobyt w Kaliszu do roku 1911. W latach szkolnych zrzeszony był w nielegalnych kołach młodzieżowych o charakterze niepodległościowym. Wstąpił do Tajnej Organizacji Niepodległościowej (TON), a z chwilą powstania Narodowego Związku Robotniczego zasilł szeregi tej partii. Następnie wstąpił do zreorganizowanej Narodowej Partii Robotniczej. Pracował na Kolei Fabryczno-Łódzkiej i na łódzkich kolejach dojazdowych, dokształcając się zawodowo na kursach buchalteryjno-handlowych przy Stowarzyszeniu Handlowców Polskich w Łodzi. Kierował pracą kolejarzy węzła kolejowego Łódź Fabryczna i na Łódzkich Kolejach Dojazdowych, realizując jedno z wielu założeń programowych partii, mianowicie utrzymywanie więzi z organizacjami zawodowymi, funkcjonującymi w ramach Polskich Związków Zawodowych, zwłaszcza z tymi, które kierowane były przez działaczy należących do NPR. W uzasadnieniu odznaczenia czytamy: „Przyjmuje w narodowym ruchu robotniczym oraz kolejowym wybitny udział, zajmując stanowisko członka Zarządu Okręgowego NZR w Łodzi oraz kierownictwo pracy kolejarzy węzła łódzkiego. W tym charakterze redagował nielegalnego «Kolejarza» oraz prowadził akcję spolszczenia kolei. Przechowywał transporty wydawnictw nielegalnych i kierował ich kolportażem na okręg zgierski”¹⁷. W tym okresie zmienił swój stan cywilny, zawierając związek małżeński z Leontyną Zielińską (ryc. 4) w Zgierzu

17 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. KN 17.03.32. Wniosek o odznaczenie Orderem Odrodzenia Polski przedłożony przez Komisję Narodowego Związku Robotniczego w Łodzi nr 10 z dnia 15 kwietnia 1929 r. Wniosek został zaopiniowany przez wojewodę łódzkiego Władysława Jaszczolta: „Za długoletnią, gorliwą działalność Józef Dziamarski zasługuje na odznaczenie krzyżem Odrodzenia Polski”.

dnia 29 listopada 1906 r. w obecności m.in. pracowników biura Kolei Fabryczno-Łódzkiej¹⁸.

W czasie wojny pracował w ziemstwach oraz w samorządzie kijowskim, był więc ewakuowany z Łodzi na wschód wraz z administracją carską. W latach 1916–1918 prowadził z dużym zaangażowaniem działalność oświatową wśród żołnierzy i wysiedleńców w Kijowie. Po powrocie do kraju pracował w łódzkim samorządzie jako Naczelnik Biura Prezydyjnego, a od 1922 r. w Kasie Chorych Miasta Łodzi na stanowisku naczelnego buchaltera.

Od momentu powstania NZR w 1905 r. partia prowadziła działalność na obszarze zaboru rosyjskiego, stanowiąc początkowo platformę oddziaływania narododemokratycznego obozu politycznego wśród robotników. Trzy lata później (w 1908 r.) NZR usamodzielniał się, a powodem zerwania więzi z Narodową Demokracją była ugodowa polityka narodowych demokratów wobec carskiej Rosji¹⁹.

Dziamarski związany był z narodowym ruchem robotniczym funkcjonującym na terenie Łodzi i Zgierza – silnego ośrodka okręgu łódzkiego, gdzie partia miała znaczącą pozycję. Był aktywistą NZR, organizacji, która od wybuchu wojny w 1914 r. reprezentowała orientację niepodległościową, działając w ugrupowaniu zwanym Konfederacją Polską (NZR, Narodowy Związek Chrześcijański, Związek Inteligencji Niepodległościowej). Zaangażowała się ona w budowę organizacji, która miała być zalążkiem i namiastką narodowej siły zbrojnej na terenach zajętych przez państwa centralne, jak i pozostających w rękach Rosji – Polskiej Organizacji Wojskowej²⁰.

Po przewrocie majowym w 1926 r. rozpoczął się proces ewolucji ustroju politycznego II Rzeczypospolitej, zmierzający do ustanowienia rządów autorytarnych. Coraz donioślejszą rolę odgrywał na ówczesnej scenie politycznej obóz określany mianem sanacji, skupiony wokół osoby Józefa Piłsudskiego. Dziamarski znalazł się w grupie polityków i samorządowców popierających obóz rządzący. Jako członek stronnictwa postrzegał działalność Józefa Piłsudskiego jako uzasadnioną i konieczną do uzdrowienia

18 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeński Józefa Dziamarskiego – Zgierz nr 146/1906, k. 253. Kopia elektroniczna.

19 J. Kubiak, *Powstanie i działalność Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2014, nr 93, s. 64.

20 B. Fichna, *Dzień 11 listopada 1918 r. w Łodzi. Ze wspomnień uczestników*, Łódź 1938, reprint 2018. Autor opisuje zaangażowanie członków NPR w działania POW i akcję rozbrojenia Niemców w Łodzi w listopadzie 1918 r.

sytuacji politycznej w kraju (przesilenia rządowe, właśnie między partiami, niestabilność polityczna). Rozbieżności w grupie działaczy NPR, dotyczące oceny sytuacji politycznej w kraju, doprowadziły do rozłamu w partii i powstania nowego ugrupowania, które przyjęło nazwę Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy (28 listopada 1926 r.). Dziamarski opowiedział się za sanacją, a po uformowaniu się struktury organizacyjnej, przyjął znaczące miejsce w jej władzach.

Szczególne aktywność J. Dziamarskiego w narodowym ruchu robotniczym na terenie okręgu łódzkiego zaowocowała powierzeniem mu w 1928 r. funkcji członka Zarządu Okręgowego NZR w Łodzi. Pełnił ją przez rok, po czym został zastąpiony przez kolejnego działacza o nazwisku Turek²¹. We wszystkich zarządach jego przełożonym był Wacław Wojewódzki, który piastował stanowisko prezesa Zarządu Okręgowego w Łodzi. Organizacja okręgowa koordynowała działalność siedmiu filii, obejmujących osiedla i dzielnice Łodzi, a także pracowników Kasy Chorych Miasta Łodzi, w której od 1922 r. pracował J. Dziamarski²². Zmiana układu sił politycznych w woj. łódzkim po przewrocie majowym była następstwem tworzenia przez sanację własnej partii – BBWR. Wojewódzka organizacja NPR opowiedziała się za współpracą z blokiem rządowym i przypominała wyborcom, by głosowali na przedstawiciela tej partii (inż. W. Wojewódzkiego) znajdującego się na liście nr 1, czyli BBWR²³.

Z początkiem stycznia 1928 r. komitet organizacyjny NPR – Lewicy podjął decyzję o przystąpieniu do akcji BBWR pod następującymi warunkami: zachowanie niezależności organizacyjnej stronnictwa, prowadzenie samodzielnej akcji wyborczej oraz brak przedstawicieli sfer przemysłowych na listach okręgowych bloku w woj. łódzkim. W zagadnieniach społecznych podczas kampanii wyborczej znalazły się obietnice dotyczące rozwinięcia ustawodawstwa socjalnego oraz programu robót publicznych, mimo że deklaracja programowa BBWR nie zawierała zapowiedzi ich realizacji²⁴.

21 J. Kubiak, *Powstanie i działalność...*, s. 66.

22 Tamże, s. 67. Koło pracowników Kasy Chorych należało w 1926 r. do najmniejszej filii organizacji okręgowej (ok. 100–150 członków); WBH CAW, sygn. Józef Dziamarski KN 17.03.1932. Życiorys i przebieg pracy niepodległościowej.

23 B. Wachowska, *Oblicze polityczne Sieradza w II Rzeczypospolitej*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 1989, t. 6, s. 5–16.

24 J. Kubiak, *Powstanie i działalność...*, s. 76.

Opowiadając się za powyższym kierunkiem polityki swego ugrupowania, Działarski wykazywał wrażliwość na kwestię stabilizowania się struktur państwa, zachowując wobec niego lojalność. Koresponduje z tym treść pisma małżonków Leontyny i Józefa Działarskich, przesłanego do biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, w którym wyrazili „zapewnienie Dostojnej Głowy Państwa o niezachwianej i najgorętszej nadal chęci naszej wierne go czynnie służenia idei niepodległości i mocarstwowego rozwoju Polski”²⁵.

Józef Działarski był zwolennikiem spółdzielczości oraz interwencjonizmu państwowego. Działał w kilku organizacjach spółdzielczych. Jedną z nich była kooperatywa Tkalnia Udziałowa „Oskar Gerlicz” w Zgierzu, którą współorganizował w 1908 r. Należał do jej udziałowców i wszedł w skład sześciuosobowego zarządu²⁶. Spółdzielnia produkująca wyroby wełniane, kamgarny i szewioty²⁷ nadesłała swe produkty na wystawę Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie w 1909 r. Wszystkie tkaniny wełniane dostarczone na ekspozycję zgierską tkalnię zostały wyprodukowane w kraju.

Kolejną kooperatywą, z którą J. Działarski wiązał wiele nadziei na polepszenie sytuacji materialnej i socjalnej zgierskich robotników, była Spółdzielnia Spożywców „Zgoda” w Zgierzu (1907 r.). Istotą działalności tej spółdzielni była samoobrona robotników (stanowiących najliczniejszą grupę ludności miasta), bezwzględnie wyzyskiwanych, zarówno przez pracodawców, jak i pośredników zaopatrujących mieszkańców Zgierza²⁸. Po-

25 Pismo z dnia 5 kwietnia 1932 r., wyrażające wdzięczność małżonków za przyznane odznaczenie niepodległościowe. Początek listu brzmi: „Mamy zaszczyt uprzejmie prosić szanowny Komitet o złożenie Panu Prezydentowi Rzeczypospolitej hołdu i wyrażenie najszczerzej wdzięczności za wielce zaszczytne wyróżnienie ogromnej naszej dawnej pracy oraz [...]”, WBH CAW, sygn. 17.03.1932.

26 Fabryka posiadała 18 udziałowców. Skład zarządu: Oskar Gerlicz, Edward Wiczorek, Antoni Cielecki, Józef Działarski, Józef Żywiecki, Józef Lewandowski.

27 Szewiot – tkanina wełniana, szorstka, lekko połyskliwa, o skośnych splotach, wytwarzana od XIX w.; bardzo odporna na działania mechaniczne w trakcie noszenia. Używana na odzież mundurową, ubrania, kostiumy, mundurki szkolne czy ubiory sportowe; kamgarn – tkanina z wełny chesankowej, o splotcie ukośnym, gęsta, dosyć gruba, mocna. Używana dawniej na galowe i wyjściowe mundury wojskowe generałów, oficerów i podoficerów zawodowych (starszych), a także na galowe i wyjściowe mundury policyjne, znacznie rzadziej na ubrania cywilne, zob. M. Michałowska, *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006; M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1983, s. 864.

28 H. Kołodziejcki, *Jubileusz 25-lecia Spółdzielni Spożywców „Zgoda” w Zgierzu*, „Spółtem” z 15 marca 1932, s. 6.

myślne funkcjonowanie spółdzielni przerwały działania wojenne 1914 r., następnie wycofanie udziałów przez zubożałych członków, a w powojennej perspektywie dewaluacja. Od całkowitego upadku kooperatywę uratowała determinacja przekonanych o słuszności ruchu spółdzielczego. W okresie stabilizacji stosunków gospodarczych spółdzielnia osiągnęła równowagę, uruchomiła mechaniczną piekarnię zaspakajającą potrzeby miasta liczącego wówczas 25 tys. mieszkańców.

Kolejną organizacją, której członkiem był Józef Dziamarski (raczej w charakterze uznaniowym), było Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Zgierzu (1907 r.) – organizacja sportowo-patriotyczna, skupiająca młodzież i dorosłych, odnoszących się z szacunkiem do polskiej tradycji i patriotyzmu narodowego²⁹.

Za długoletnią, gorliwą działalność Józef Dziamarski, pseudonim Bob, zarządzeniem Prezydenta RP został odznaczony Krzyżem Niepodległości – „wielce zaszczytnym wyróżnieniem ogromnej naszej dawnej pracy”³⁰.

29 https://www.umz.zgierz.pl/bip/?bip_umz_did=12664 [dostęp: 5.05.2021].

30 Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 17 marca 1932 r., ogłoszone w „Monitorze Polskim”, nr 64, z dnia 18 marca 1933 r., poz. 82, s. 1. Krzyż przyznano na posiedzeniu komitetu w dniu 1 marca 1932 r. Kwestionariusz do otrzymania legitymacji o numerze 11516 z dnia 2 stycznia 1935 r. Legitymację wysłano 22 stycznia na adres zamieszkania: Łódź, ul. Radwańska 19, m. 31.

Leontyna Działmarska (1879–1944)

Ryc. 5. Leontyna Działmarska (1879–1944) odznaczona Krzyżem Niepodległości za długoletnią niestrudzoną pracę w celu wywalczenia niepodległości

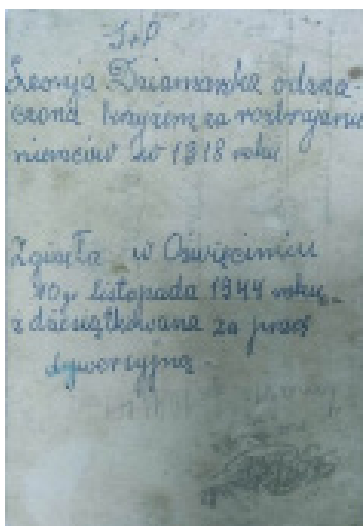
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe, Leontyna Działmarska. Akta Osobowe i Odznaczeniowe z lat 1919–1939, Leontyna Działmarska, sygn. KN 17.03.1932

Leontyna Działmarska z Zielińskich urodziła się 25 stycznia 1879 r. jako córka Kazimierza i Aleksandry Zarzyckiej³¹ we wsi Łysów³². Jej ojciec był urzędnikiem, dzięki czemu otrzymała prywatne wykształcenie w zakresie szkoły średniej. „Od najmłodszych lat pracowała samodzielnie, zajmując posady handlowe lub udzielając lekcji prywatnych. Przejawiała żywą i wszechstronną działalność. Już w szesnastym roku życia została przyjęta do Towarzystwa Oświaty Narodowej, organizowała kobiety, młodzież robotniczą i wiejską” – tak charakteryzuje aktywność społeczną L. Działmarskiej wnioskując o przyznanie jej odznaczenia niepodległościowego reprezentant Komisji Narodowego Związku Robotniczego w Łodzi. Jej działalność o charakterze narodowym i kulturalnym ożywiła się podczas rewolucji 1905 r., w okresie

31 WBH CAW, Leontyna Działmarska, sygn. KN 17.03.1932.

32 Wieś Łysów leży obecnie w gminie Przesmyki (powiat siedlecki, woj. mazowieckie), do 1954 r. była siedzibą gminy Łysów. W okresie II RP w latach 1919–1932 należała do powiatu konstantynowskiego, następnie w latach 1932–1939 do powiatu siedleckiego.

gdy większość polskiej inteligencji uzyskała możliwość powrotu do walki z zaborcą o zachowanie praw narodu. Stefan Żeromski w liście do Stanisława Witkacego wiosną 1905 r. pisał: „Wytworzyły się nowe światy, wypłynęły nowe rotty ludzi, ocknęły się olbrzymie i święte idee. We wszystkim czuć drganie nowego życia”. Wśród ludzi czujących szansę na zmianę znalazła się Leontyna Zielińska.

Ryc. 6 i 7. Leontyna Dziamarska odznaczona Krzyżem Niepodległości. Na odwrocie zdjęcia notatka członka rodziny – siostry męża Józefa – Heleny Chojnackiej – o następującym brzmieniu: „Śp. Leonia Dziamarska odznaczona krzyżem za rozbrojenie Niemców w 1918 roku. Zginęła w Oświęcimiu 10 listopada 1944 roku zdziesiątkowana za pracę dywersyjną”³³

Źródło: zbiory rodzinne Danieli Chojnackiej

W czasach rewolucji, dokładnie w 1906 r., poślubiła szadkowianina, wówczas już mieszkańca robotniczej Łodzi, buchaltera, działacza społecznego i politycznego – Józefa Dziamarskiego³⁴ (ryc. 4). Po tym jak w czerwcu 1905 r.

33 Autorka artykułu podjęła próbę zweryfikowania informacji dotyczącej okoliczności śmierci Eleonory Dziamarskiej na podstawie dokumentacji zgromadzonej w biurach obozowych w czasie funkcjonowania KL Auschwitz (wiosna 1940 – styczeń 1945). Niestety, nie udało się ustalić losów więźniarki z powodu nieodnalezienia źródeł w archiwum obozu. Pismo autorki artykułu z prośbą o udostępnienie dokumentacji przez biuro archiwum KL Auschwitz z dnia 27 lutego 2021 r., pismo zwrotne z 1 marca 2021r.

34 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeński Józefa Dziamarskiego, Zgierz nr 146/1906. Wersja elektroniczna archiwum.

zezwolono w dekrete carskim na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem wykładowym Leontyna Działarska ze szczególnym zaangażowaniem zaczęła działać na gruncie oświaty. Włączyła się w prace Polskiej Macierzy Szkolnej – organizacji zrzeszającej działaczy z kręgów endeckich. Opowiadała się tym samym za repolonizacją szkolnictwa w Królestwie Polskim w duchu chrześcijańskim, w praktyce celem było ograniczenie analfabetyzmu wśród dzieci i dorosłych.

Prowadziła działalność w powstałym w 1906 r. Towarzystwie Wpisów Szkolnych (założone 21 grudnia 1906 r.), które ściśle współpracowało z PMS. Po rozwiązaniu Polskiej Macierzy Szkolnej (14 grudnia 1907 r.) Towarzystwo kontynuowało jej działalność. Działarska angażowała się w subsydiowanie polskiej szkoły (zbieranie funduszy na pomoc dla niezamożnych dzieci), organizowanie kursów i odczytów. Była jedną z wielu (ok. 100 tys.) członków tej organizacji zabiegających o to, by Polacy znaleźli się wśród nowoczesnych społeczeństw. Po zlikwidowaniu towarzystw przez władze carskie (1907 r. – PMS, 1909 – TWS) kontynuowała działalność nielegalnie.

W okresie rewolucji 1905–1907 Łódź była silnym ośrodkiem przemysłowym z licznym proletariatem. Idee głoszone przez partie socjalistyczne, organizujące wystąpienia robotników o charakterze rewolucyjnym, trafiały tu na podatny grunt. Pochodzenie społeczne L. Działarskiej zapewne wpływało na jej postawę społeczno-narodową w tym okresie. Opowiedziała się ona za legalnymi działaniami na rzecz realizacji sprawy narodowej. Wydarzenia rewolucyjne sprzyjały wysiłkom zmierzającym ku spolszczeniu oświaty, administracji i sądów oraz wywalczeniu swobód obywatelskich.

Działarska prowadziła ożywioną działalność polityczną w strukturach powstałego Narodowego Związku Robotniczego. Zajmując kierownicze stanowiska w partii, angażowała się w wydawanie i redagowanie odezwo popularyzujących program NZR wśród robotników okręgu łódzkiego, jednocześnie zachęcając ich do aktywności politycznej podczas manifestacji i wieców. Brała udział w przedsięwzięciach Polskiego Towarzystwa Kultury i Oświaty Robotniczej „Pochodnia”. Organizacja ta prowadziła działalność kulturalno-oświatową wśród ludności robotniczej Łodzi w formie wykładów tzw. Uniwersytetu Ludowego, ale również poprzez zakładanie czytelni, świetlic, chórów i kół śpiewaczych, a także organizację zabaw i spotkań towarzyskich³⁵. Działarska zaangażowała się również

35 J. Kubiak, *Powstanie i działalność...*, s. 68.

w kolportaż wydawnictw, takich jak „Pochodnia”, „Kilińskiego” czy „Głos Robotnika”, ukazujących się w znaczących ośrodkach przemysłowych kraju, co przełożyło się na zwiększenie bardzo niskiego w owym czasie poziomu czytelnictwa³⁶. Robotnicy nie odczuwali potrzeby czytania, a w dostępnej prasie nie odnajdywali interesujących ich tematów. Tylko nieliczni trudzili się czytaniem gazet. Sytuacja uległa zmianie, kiedy partie robotnicze rozwinęły w okresie rewolucji 1905–1907 intensywną agitację. Odnotowano wówczas znaczący wzrost poziomu czytelnictwa prasy partyjnej, a więc w środowisku osób, które dotychczas nie sięgały po prasę³⁷. Działalność partii obejmowała również inicjowanie zgromadzeń publicznych, w szczególności pochodów pierwszomajowych i manifestacji, a także organizowanie i prowadzenie wieców wyborczych do samorządu miasta. Dziamarska włączała się w te działania: „Nie ustaje w swej patriotycznej działalności i na obczyźnie po ewakuowaniu z Lubelszczyzny do Kijowa w 1915 roku. Przedstawia sobą wysoce dodatni typ obywatelki – Polki niezłomnie dążącej do budowania Niepodległej Polski”³⁸. W okresie wielkiej wojny była jedną z wielu działaczy w grupie ewakuowanych, uchodźców i jeńców polskich w Rosji, tworzących samodzielnie funkcjonujące koła Polskiej Macierzy Szkolnej, m.in. w Kijowie. Jej aktywność na tym polu w Rosji zakończyła się pod koniec 1918 r., kiedy większość działających nauczycieli i uczniów powróciła do kraju.

W niepodległej Polsce kontynuowała pracę w strukturach Narodowej Partii Robotniczej. Trwało to do momentu rozłam w partii, do którego doszło w wyniku rozbieżności zdań w ocenie sytuacji politycznej w Polsce po przewrocie majowym. Dziamarska była zwolenniczką polityki Józefa Piłsudskiego, opowiedziała się więc za rozłamem w partii i utworzeniem NPR – Lewicy. Podkreślenie lewicowości w nazwie partii miało stanowić wyraz poparcia dla reform społeczno-gospodarczych. Po kampanii wyborczej, gdy struktury NPR – Lewicy zachowujące autonomię organizacyjną bezpośrednio poddano kontroli i włączono w ramy BBWR, nastąpiło rozczarowanie, gdyż Dziamarska oczekiwała, że sanacja podejmie zdecydowane działania mające na celu poprawę trudnego położenia robotników, będącego wynikiem

36 WBH CAW, sygn. 17.03.1932. Wniosek o odznaczenie. Przebieg pracy niepodległościowej.
37 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Zduńska Wola 1974, s. 223.

38 WBH CAW, Leontyna Dziamarska, sygn. KN 17.03.1932. Uzasadnienie odznaczenia we wniosku z 15 kwietnia 1929 r.

krzysu gospodarczego. Niemniej L. Działarska dowiodła swej lojalnej postawy wobec głowy państwa w piśmie skierowanym do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, prosząc przewodniczącego komitetu o przekazanie wyrazów wdzięczności Prezydentowi RP, w jej i męża imieniu, za uhonorowanie Krzyżem Niepodległości „za wybitną, długoletnią, wszechstronną i niestrudzoną pracę w celu wywalczenia Niepodległości”³⁹.

Franciszek Działarski (1891–?)

Przebieg pracy niepodległościowej Franciszka Działarskiego, pseudonim Batory, poznajemy na podstawie pism (wniosków), które nadesłał do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie. Pierwsze z pism wysłał w kwietniu 1935 r., kolejne w styczniu i w grudniu 1937 r. Wystąpił z prośbą o nadanie mu Krzyża Niepodległości, wcześniej został uhonorowany Odznaką Dowództwa Dywizji Litewsko-Białoruskiej 21186/I z 1919 r. oraz Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości Polski. Dokumentacja, ze względu na formalne niedociągnięcia (prośba o dostarczenie poświadczenia służby w Polskiej Organizacji Wojskowej i w Wojsku Polskim po 1 listopada 1918 r. przez miejscowego komendanta lub komendanta obwodu i trzech świadków walczących w POW) nie stanowiła podstawy do przyznania „Batoremu” odznaczenia niepodległościowego – mimo podania dość liczного grona świadków jego pracy w strukturach militarnych Polaków⁴⁰.

39 WBH CAW, Leontyna Działarska, sygn. KN 17.03.1932. Pismo do KK i MN z 5 kwietnia 1932 r. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 17 marca 1932 r. Kwestionariusz z 5 kwietnia 1932 r., kwestionariusz do otrzymania legitymacji nr 4081-4/282 z dnia 9 marca 1934 r.

40 WBH CAW, Zespół Akt Osobowych i Odznaczeniowych z lat 1919–1939, Franciszek Działarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. W piśmie z 19 stycznia 1937 r. świadkami jego pracy niepodległościowej byli: Eugeniusz Borkowski – kapitan rez., Żbików pod Warszawą; Henryk Jesionowski – ekspozytor na Dworcu Wschodnim; Ksawery Błaszczewicz – Bank Rolny, ul. Marszałkowska 154; Kazimierz Wójcicki – kapitan MP i OSP, ul. Długa, obecnie Czerniakowska róg Książęcej; Tadeusz Korsak – por. rez., Warszawa, Aleje Jerozolimskie 75, m.12; Jan Cielecki – Żoliborz, ul. Krasińskiego 10, m. 81 lub Państwowy Monopol Tytoniowy; Marian Zdrojewski – inż., szef produkcji Państwowego Monopolu Tytoniowego, Nowy Świat 4; Walerian Meysztowicz – profesor Seminarium Duchownego w Wilnie, obecnie na studiach w Rzymie; Aleksander Brochocki – Bank Ziemi w Wilnie, ul. Mickiewicza 8. W drugim wniosku o odznaczenie podaje następujące osoby, które mogły uwierzytelnić jego działania niepodległościowe: płk Jerzy Dąmbrowski

Franciszek Dziamarski urodził się w Szadku w 1891 r. i spędził w tej osadzie powiatu sieradzkiego położonego nad dopływami rzeki Warty lata wczesnego dzieciństwa. Ukończył tam szkołę podstawową z wyróżnieniem. Następnie rodzice skierowali go na dalszą edukację do Łodzi. Tu był uczniem Gimnazjum Mikołajewskiego, skąd po roku nauki, jak pisał „zabrał mnie do Warszawy stryj, profesor matematyki i fizyki w szkołach warszawskich, także na politechnice”. W wieku 15 lat był świadkiem rewolucji 1905–1907 w Warszawie. Wiele wydarzeń z jej przebiegu pozostało w pamięci młodego gimnazjalisty. Zapamiętał, że oddziały kozackie i czerkieskie siekły szablami zgromadzoną na manifestacji i idącą trotuarami niewinną ludność cywilną. Podczas uroczystych obchodów rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja zaaresztowano jego stryja, wówczas studenta, i osadzono w cytadeli na okres trzech miesięcy. Młody Franciszek, uzależniony finansowo od stryja, znalazł się w bardzo trudnym położeniu. Po latach napisał: „przymierałem głodem, gdyż on był moim opiekunem i profesorem”. Po powrocie z więzienia stryj ponownie udzielał Franciszkowi korepetycji. Prowadził ponadto tajne komplety, ucząc w różnych lokalach młodzież zakazanych przedmiotów: języka polskiego, historii, geografii ziem polskich. W okresie, gdy władze carskie zezwoliły na otwarcie szkół prywatnych z językiem polskim, Franciszek wyjechał do Rawy Mazowieckiej, gdzie została otwarta pierwsza tego rodzaju szkoła polska. W rawskiej szkole włączył się w działania niepodległościowe w tajnej organizacji młodzieżowej, stawiającej sobie za cel „wyzwolenie ziem polskich spod jarzma moskiewskiego”. W działalność konspiracyjnej organizacji uczniowskiej wtajemniczony był profesor Adamowicz. Żandarmeria carska trafiła na ślad tej organizacji i kilka osób wraz z profesorem otrzymało wyrok zsyłki na Sybir. Franciszek uniknął wyroku, dzięki protekcji wpływowej osoby mieszkającej w Rawie. Mógł kontynuować naukę. Wrócił do Warszawy, by zdać egzamin. W 1912 r. otrzymał pierwszą pracę w miejscowości Ołtarzowa pod Warszawą w gospodarstwie Jerzego Rysa, specjalizującego się w uprawie buraka cukrowego. Stabilny okres przerwał

– Wilno, ul. Jagiellońska 9; rtm. rez. Stanisław Brochocki – majątek Weresków, pow. Nowogródek, ks. Walerian Meysztowicz – Rzym, delegat polski przy Kwirynale; kpt. rez. Eugeniusz Borkowski – Warszawa; Henryk Jasionowski – Warszawa, Inspektorat Szkolny lub sekretariat Rady Ministerstwa, mjr E. Galian – adiutant w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie, kapral rez. Kazimierz Wójcicki – ubezpieczenia społeczne w Warszawie, ul. Czerniakowska; mjr Kazimierz Chrystowski – kier. Agencji Celnej.

działania wojenne 1914 r. Franciszek wraz z grupą aktywnej młodzieży wykorzystał sprzyjające okoliczności do pozyskiwania pozostawionej na froncie broni i sprzętu. Z młodzieńczym entuzjazmem zapisał: „całe zapasy karabinów, naboji i wszelkich przyborów wojennych mogliśmy zafosować na przyfroncie”⁴¹. W wolne od pracy dni i wieczory chodził do Żbikowa pod Pruszkowem, gdzie wstąpił do konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej wraz z kolegami: Henrykiem Jasionowskim, Eugeniuszem Borkowskim, Mieczysławem Malbrockim i innymi, nie szczędząc pieniędzy i trudu na cel ideowy. Młodzieżowej grupie bliskie stały się cele utworzenia polskiego wojska, zwłaszcza wówczas, gdy zaczęły krążyć pogłoski o sformowanej w Krakowie Pierwszej Kompanii Kadrowej. Tak opisał ten okres swojej działalności:

Wojna zastaje mnie jako rezerwistę z czerwonymi biletami, lecz wiedząc dobrze, że trzeba będzie pozostać do zaciągnięcia się do oddziału, który się wkrótce sformuje na terenie Warszawy, lub też nadciągnie spod Krakowa, o którym dochodziły nas słuchy, gromadziłem broń i amunicję na tyłach uciekającego wojska rosyjskiego z frontu. Broń taką rozbieraliśmy i z narażeniem życia przewoziliśmy do Warszawy gromadząc w domach prywatnych lub też na miejscu z synami właściciela pana Jerzego Ryta⁴².

W burzliwym wojennym okresie F. Działarski prawdopodobnie zaciągnął się bądź miał styczność z ludźmi lub werbunkiem do formacji. Trudno jednak to uwiarygodnić. W rysie pracy niepodległościowej zapisał nieprecyzyjnie: „Po odezwie RR [Rady Regencyjnej – przyp. autorki] zaciągnąłem się do formującego się oddziału, niby polskiego, przez Witolda Garczyńskiego, który później Rosjanie wcielili do regularnej armii rosyjskiej”. W kolejnym piśmie wspominał: „Po odezwie RR wstąpiłem do formowanych przez Witolda Garczyńskiego oddziałów, do I. Konnego Oddziału, późniejszego 1. Pułku Ułanów Krechowieckich”. Nawiązując do wcześniej cytowanego pisma, nasz bohater zapisał następująco: „a ja wycofałem się z Puław, udając się na Litwę do majątku hrabiego Korwin Kossakowskiego do Kowieńszczyzny, gdzie znów tworzymy kadry przyszłego Wojska Polskiego w tajnej organizacji

41 WBH CAW, Franciszek Działarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. Pismo F. Działarskiego do Biura KK i MN z 19 stycznia 1937 r.

42 WBH CAW, Franciszek Działarski, sygn. odrzucono 21.06.1938, Życiorys i przebieg pracy niepodległościowej. Cytaty poddano modernizacji, ograniczając się do niezbędnego minimum.

POW”. Pod pseudonimem Batory działał organizacyjnie na terenach powiatów kowieńskiego i poniewierskiego. Po rozbrojeniu Niemców zaangażował się w werbunek ochotników do 1. Samoobrony Wileńskiej i w grupie 15 ludzi na czele z Walerianem Meysztowiczem wstąpił do oddziału partyzanckiego braci Dąmbrowskich. O skomplikowanej sytuacji politycznej i wojskowej na terenach litewskich F. Dziamarski wspomina w dalszej wypowiedzi:

Nadciągające hordy bolszewickie zgrupowały nas jako oddział Poniewierski i wracamy do Wilna do Samoobrony razem z Walerianem Meysztowiczem, ucierając się z Niemcami i dążąc do połączenia się z oddziałami idącymi nam na pomoc. Dalszy przebieg partyzantki Dąmbrowskich, gdzie przebyłem do rozbrojenia po wyprawie na Kowno (dalej znaczy już jako 13. Pułk Ułanów Wileńskich)⁴³.

Ksiądz Walerian Meysztowicz w swoim zbiorze wspomnień opisał dzieje Kowieńszczyzny i wydarzenia, w których uczestniczył F. Dziamarski. Wśród przywołanych gawęd i postaci wspominał postać szadkowianina. Walki Samoobrony przedstawił następująco:

Ruszyliśmy w kilkudziesięciu ku Wilnu. Ostatni był czas. [...] Dziwne było to nasze wojsko. Objąłem komendę – nikt nie pytał, dlaczego ja [...] ani pod czyimi jesteście rozkazami. Szliśmy ku Wilnu. Spotkaliśmy w drodze jakiś niemiecki oddziałek. Woleli nas nie zaczepiać. Nie zdążyliśmy jednak: wileńska „samoobrona” uległa przewadze masy bolszewickiej. Niemcy ustępowali im, przekazując kraj [...]. Jakim trafem ten marsz z Poniewieża aż po Orle nad Niemnem pod Lidą przez dobrych parę kilometrów się udał? Dlaczego w tym ciągłym ruchu nie dopadły nas większe siły bolszewickie czy niemieckie? Jak przez te kilkanaście dni nie zabrakło nam ani koniom prowiantu? Zawdzięczamy to oczywiście ludności, która wszędzie nas miała za „swoich”, chroniła, uprzedzała, prowadziła, karmiła. No i jak zawsze – szczęściu, czyli zrządzeniu Bożemu. W ciągu tych kilkunastu dni niewiarygodnego marszu drogami i bezdrożem, wymijając zajęte przez bolszewików czy Niemców wsie i miasteczka, zżyliśmy się bardzo. Bo co to byli za ludzie! Był wśród nich [...] Antek Downarowicz, chmurny, milczący, zdecydowany. Byli mały Kubski, Dziamarski, Maciejewki [...]. Wszyscy gotowiśmy służyć, by nie dać kraju bolszewikom, by odbudować Rzeczpospolitą. To była istotna cecha tych ludzi [...]. Nie byli wcale

43 WBH CAW, Franciszek Dziamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938. Pismo F. Dziamarskiego do Biura KK i MN w Warszawie wpłynęło 31 grudnia 1937 r. pod numerem 116902 z następującą adnotacją biura: wpłynęło po 1 kwietnia 1935 r.

„paniczami” – zagrodowa szlachta i chłopi. Ale czuliśmy wszyscy to samo, co na Łukiszkach mówił Dąmbrowski: „Ojczyzna – bolszewicy!”⁴⁴. Którędyśmy szli? Pamiętam, żeśmy omijali „bolszewicką” Ostrynę, że przeszliśmy przez Sapieżyńską Spuszę, że nocowaliśmy u krewnych Niezabitowskich, że gościła nas, w starym dworze Staniewiczów, matka Witolda Staniewicza, późniejszego profesora, ministra, rektora USB. Dopiero w Orli nad Niemnem spotkaliśmy tych parę tysięcy naszych kolegów, których zepchnęła z Wilna bolszewicka nawała. Był już tam początek pułku – późniejszego 13. Pułku Ułanów Wileńskich. Dowodził Jerzy Dąmbrowski⁴⁵. Kiedyś szwadronem ścigaliśmy jakąś grupę bolszewików, którzy uwozili ze sobą jakiś jeńców zakładników. Goniąc ich przez cały prawie dzień, zagnaliśmy się poza nasze linie, w kraj przez nich opanowany. Dopadliśmy. Zapadł pokój ryski. Nie poszło się dalej⁴⁶.

Na Litwie Franciszek zaangażował się w działalność funkcjonującej na tych terenach Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), skoncentrowanej na pozyskiwaniu i przygotowaniu kadr do polskiego wojska. Na obszarze Litwy sytuacja polityczna należała do bardzo skomplikowanych. Obecni byli jeszcze Niemcy, którzy wycofując się wprawdzie do kraju, wspierali raczej niepodległościowe aspiracje Litwinów. W ślad za wycofującymi się Niemcami podążali zwolennicy rządów bolszewickich. Panowało wielkie bezprawie. Nic więc dziwnego, że niepodległościowe aspiracje Polaków zamieszkujących Litwę mobilizowały ich do tworzenia oddziałów samoobrony. „Batory” werbował ludzi do 1. Samoobrony Wileńskiej, w której idąc na czele z księdzem Walerianem Meysztowiczem po wyprawie na Kowno, spieszył z pomocą wileńskiej „samoobronie”. Nie zdążyli. Walki o Wilno Wileńskiej

44 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludziach. Łomianki*, Londyn 1973, s. 141. Na s. 372 w indeksie osobowym przy nazwisku Dziamańskiego widnieje informacja od redakcji: „kolega Meysztowicza z wojska”. O partyzantce braci Dąmbrowskich i ich zajadłej walce z Rosjanami i Niemcami (Lida, Grodno, Brześć – o połączeniu się tych oddziałów z oddziałami Wojska Polskiego) piszą S. Koper i T. Pawłowski w książce pt. *Mity wojny 1920*, Warszawa 2020, s. 44 i następne.

45 Wspomniany przez ks. Meysztowicza Antoni Downarowicz został za swą walkę uhonorowany licznymi odznaczeniami niepodległościowymi i wojskowymi: Krzyżem Walecznych za obronę Wilna w 1919 roku i w 1920 za waleczność podczas wojny 1920, Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari w 1920 r., Medalem Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości w 1929 r. oraz Krzyżem Zasługi w 1937 r., <https://www.wikipedia.org/> [dostęp: 5.05.2021].

46 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy...*, s. 142.

Samoobrony z bolszewikami trwały od 1 do 5 stycznia 1919 r.⁴⁷ i zakończyły się opanowaniem miasta przez Rosjan. Niemniej formacja Samoobrony Wileńskiej stała się jedną z tych samorodnych komórek, z których wyrosła armia, co zatrzymała na 20 lat idącą na Europę pożogę bolszewicką⁴⁸ – pisze ksiądz Walerian Meysztowicz, pod komendą którego walczył Franciszek Dziamarski.

Jak wynika z raportu sporządzonego w lutym 1919 r. przez gen. podporucznika Władysława Wejtkę – dowódcę formacji wojskowych na Litwie i Białorusi – do szefa sztabu generalnego Wojska Polskiego, ok. 300 oficerów i urzędników rozwiązanej Samoobrony przybyło do Litewsko-Białoruskiej Dywizji Strzelców, z których zaledwie trzecia część została przydzielona, pozostali szukali ze zmiennym szczęściem środków do życia.

Służba F. Dziamarskiego w Samoobronie i w POW zaowocowała zresztą tym, zgodnie z pkt. 3 i 4 raportu gen. podporucznika Władysława Wejtki⁴⁹, że mógł zamieszkać na Kresach i otrzymać odpowiednią moralną, a także materialną pomoc oraz objąć stanowisko urzędnicze. W dokumentacji odznaczeniowej, złożonej do Biura Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie w 1937 r. F. Dziamarski „Batory” informował:

Po zakończeniu wojny na terenie Wileńszczyzny pracowałem jako gorący zwolennik przyłączenia do Polski Wilna, a następnie w Związku Bezpieczeństwa Kraju (wspólnie z porucznikiem Piorunowskim i obecnym majorem Galrhofem) przeciwko litewskim szanlisom (bandom dywersyjnym). Po dwuletniej pracy na granicy polsko-bolszewickiej w Zahaciu wróciłem do Warszawy i dostałem stanowisko buchaltera w Banku Zachodnim. [...] Pomimo że urodzony byłem w sieradzkim, to praca w POW pomogła mi, że zamieszkałem na Litwie. [...] Obecnie na Kresach południowych dążę do uświadomienia Ukraińcom, że tylko Polska może im zapewnić swobodę i spokój życia.

Autor wypowiedzi mówi już o kolejnym miejscu zamieszkania, czyli o pracy na Wołyniu, gdzie jako agronom leśnik zarządzał majątkiem Chotyń (poczta Mokwin koło Berezna, gmina Ludwipól, powiat kostopolski).

47 W. Wejtko, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930, reprint: Warszawa 1992, s. 9. W walkach o Wilno poległo pięciu oficerów i żołnierzy (s. 97), rannych 21, zmarło na skutek odniesionych ran 19. Spis oficerów i żołnierzy Wileńskiej Samoobrony na s. 97–101.

48 Ks. W. Meysztowicz, *Gawędy...*, s. 138.

49 W. Wejtko, *Samoobrona...*, s. 102, załącznik nr 12.

Stanisław Działarski (1893–1965)

Jeden z ośmiu synów małżonków Józefa i Joanny Działarskich – Stanisław – urodził się dnia 8 maja 1893 r. w Bobowni⁵⁰, przyłączonej w latach późniejszych do Szadku⁵¹. Włączył się w nurt pracy niepodległościowej w wieku 24 lat, podczas wojny światowej, zwanej wielką, w okresie gdy Szadek znalazł się pod okupacją niemiecką. Jako rolnik odczuwający dotkliwie niemiecką politykę rekwizycyjną postanowił wstąpić do miejscowej placówki Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1917 r. złożył przysięgę organizacyjną przed drugim komendantem tej organizacji Franciszkiem Zabłockim, pseudonim Konarski, sam przybierając pseudonim Longinus⁵². Uczestniczył z całym oddziałem POW w akcji rozbrojenia oddziałów niemieckich w Szadku. Zgodnie z założeniami programowymi organizacji wstąpił do formującego się w listopadzie 1918 r. Wojska Polskiego. Po pięcioletnim pobycie i wojskowym przeszkoleniu został zwolniony. Wobec zagrożenia ojczyzny rozpoczętą 4 lipca 1920 r. ofensywą wojsk sowieckich – 15 lipca 1920 r. wstąpił ponownie do wojska w szeregi 29. Pułku Piechoty w Kaliszu⁵³. Jesienią 1920 r. został zwolniony ze służby wojskowej. Po wojnie powrócił do Szadku i trudnił się rolnictwem. Zawarł związek małżeński z młodszą o cztery lata panną Eleonorą (ryc. 8). Po kilku latach wstąpił do założonej w Szadku terenowej organizacji Związku Peowiaków, gromadzącej w swych szeregach weteranów walk o niepodległość i granice Polski w latach 1918–1921 oraz dokumentującej działalność wojskową szadkowskich peowiaków w kronice organizacyjnej⁵⁴. Zmarł dnia 16 sierpnia 1965 r. w Szadku⁵⁵. Został

50 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin S. Działarskiego, Bobownia nr 129/1894 (wersja elektroniczna). W dokumencie spisany cyrylicą podana jest odmienna data urodzin Stanisława, a mianowicie: 13 maja 1894 r.

51 WBH CAW, Stanisław Działarski, sygn. odrzucono 26.06.1938. Pismo do Biura Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości w Warszawie, które zaewidencjonowano pod nr. 98873 z datą 20 października 1937 r.

52 WBH CAW, Stanisław Działarski, sygn. odrzucono 26.06.1938; D. Stefańska, *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku w okresie I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski” 2018, t. 18, s. 65, 71, 74; D. Stefańska, *Polska Organizacja Wojskowa w Szadku w latach 1915–1818* [w:] J. Stulczewski (red.), *Spółczesność i dzieje ziem powiatu zduńskowolskiego w walce o niepodległość*, Zduńska Wola 2018, s. 21; Muzeum Okręgowe w Sieradzu, Kronika POW w Szadku, sygn. ARW 418, [k.b.p.].

53 WBH CAW, Stanisław Działarski, sygn. odrzucono 26.06.1938.

54 Muzeum Okręgowe w Sieradzu, sygn. ARW 418.

55 USC w Szadku. Akt zgonu nr 37/1965.

pochowany na cmentarzu pw. św. Idziego w grobie, w którym kilka lat wcześniej pogrzebano jego żonę Eleonorę⁵⁶.

Ryc. 8. Stanisław Działarski z żoną Eleonorą. Zdjęcie ślubne z lat 20. XX w.
Źródło: zbiory rodzinne Sabiny Majewskiej z Działarskich

⁵⁶ Na grobowej inskrypcji odmienna data urodzenia śp. Stanisława: 2 maja 1893, śp. Sabina Działarska ur. 4 października 1897, zm. 24 listopada 1936.

Jan Działarski (1898–1971)

Kolejny z braci Działarskich – Jan, został rolnikiem i w odpowiednim czasie odziedziczył ojcowiznę. Starał się prowadzić gospodarstwo na odpowiednim poziomie, jednak wszelkie działania na tej płaszczyźnie uzależnione były od koniunktury na rynku krajowym i zagranicznym. Wspierając wcześniej ojca w prowadzeniu gospodarstwa, poznał rabunkową politykę rosyjskiego zaborcy, wycofującego się od Kalisza w kierunku wschodnim pod naporem wojsk niemieckich. Od jesieni 1914 r. doświadczył stosowanej wobec rolników restrykcyjnej polityki ze strony niemieckiego okupanta (rekwizycja koni czy zboża).

Świadome i racjonalne gospodarowanie narzucało wspólnotową działalność rolnikom. Jan wstąpił do istniejącego już od czasów rewolucji 1905–1907 kółka rolniczego w Szadku, działającego w strukturach Centralnego Towarzystwa Rolniczego. Działalność zrzeszonych koncentrowała się na odbudowie rolnictwa i jego modernizacji przy wsparciu ziemiaństwa i duchowieństwa⁵⁷. Przynależność do organizacji zapewniała J. Działarskiemu rentowność gospodarowania, pozyskiwanie kredytów, artykułów przemysłowych, kwalifikowanych nasion oraz pożądaną formę zbytu produktów rolnych. Zaktywizował on swoją obecność w strukturach kółka, gdy zrezygnowało ono z patronatu ziemian i duchowieństwa. W 1925 r. wszedł w skład zarządu i objął odpowiedzialną funkcję skarbnika, którą kontynuował w roku następnym⁵⁸. Na organizowanych przez kółko szkoleniach oświatowych popularyzował wiedzę i doświadczenia dotyczące sadownictwa, zachęcając rolników do zakładania ogrodów i utrzymania w nich odpowiedniego porządku (odczyt: Pielęgnacja i czyszczenie drzew). Jako członek zarządu podjął wraz z innymi uchwałę o założeniu w Szadku spółdzielni mleczarskiej (1926 r.).

Agresja sąsiednich państw na Polskę w 1939 r. oznaczała dla J. Działarskiego wysiedlenie z Szadku do Generalnej Guberni i przejęcie jego gospodarstwa przez okupanta. Czas wojny spędził wraz z rodziną w Zembrach⁵⁹. W 1945 r. powrócił do Szadku i rozpoczął odbudowę gospodarstwa. Ponownie aktywnie uczestniczył w życiu społecznym i samorządowym (członek rady

57 D. Stefańska, *Kółko Rolnicze w Szadku w latach 1905–1926*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, 16, s. 215–241.

58 Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w szadkowskim, zawierające protokoły zebrań Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1906–1926. Kopia w posiadaniu autorki, zob. D. Stefańska, *Kółko...*, s. 230, 232.

59 Na podstawie wywiadu rodzinnego. Zembry to obecnie miejscowość w gminie Trzebieatów (powiat łukowski w woj. lubelskim).

narodowej, ławnik). Działał w spółdzielni kółek rolniczych. Jego aktywność na polu społecznym w 1958 r. uhonorowano odznaką zasłużonego działacza ruchu spółdzielczego.

Bibliografia

Źródła

- Muzeum Okręgowe w Sieradzu. Dokumentacja dotycząca POW w Szadku, sygn. ARW 418.
- Pamiętniki zebrań i treści odczytów Kółka Rolniczego w szadkowskim, zawierające protokoły z zebrań Kółka Rolniczego w Szadku z lat 1908–1926. Zbiory prywatne wnuka i prawnuka członków zarządu kółka rolniczego w Szadku.
- Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt małżeństwa Franciszka Działarskiego nr 3/27.
- Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt zgonu Franciszka Działarskiego nr 18/1941.
- Urząd Stanu Cywilnego w Szadku. Akt zgonu Stanisława Działarskiego nr 37/1965.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Działarskich Jakuba i Marianny z Bzdurskich nr 20/ 1851.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Działarskich Józefa i Katarzyny Cupryn nr 13/1823.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Józefa i Joanny Działarskich nr 17/1884.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt małżeństwa Józefa i Leontyny Działarskich nr 146/1906, Zgierz.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Franciszka Działarskiego nr 315/1889, Bobowia.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Józefa Działarskiego nr 70/1885, Bobowia.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi. Akt urodzin Stanisława Działarskiego nr 129/1894, Bobowia.
- Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Eleonora Działarska, sygn. KN 17.03.1932.

- Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Józef Działamarski, sygn. KN 17.03.1932.
- Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Kolekcja akt osobowych i odznaczeniowych z lat 1919–1939. Franciszek Działamarski, sygn. MN 27.06.1938.
- Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe. Stanisław Działamarski, sygn. odrzucono 26.06.1938.
- Wojskowe Biuro Historyczne. Franciszek Działamarski, sygn. odrzucono 21.06.1938.

Literatura

- Droga do wolnej Polski wiodła przez Piotrków. Wykaz ochotników do Legionów Polskich w latach 1915–1916*, M. Hubka, T. Matuszak, A. Piasta (oprac.), Archiwum Państwowe w Piotrkowie, Piotrków Trybunalski 2018.
- Fichna B., *Dzień 11 listopada 1918 r. w Łodzi. Ze wspomnień uczestników*, Łódź 1938, reprint 2018.
- Kołodziejcki H., *Jubileusz 25-lecia Spółdzielni Spożyców „Zgoda” w Zgierzu [1932]*, „Społem” 1932, nr 6.
- Koper S., Pawłowski T., *Mity wojny 1920*, Warszawa 2020.
- Kubiak J., *Powstanie i działalność Narodowej Partii Robotniczej – Lewicy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2014, nr 93, s. 63–84.
- Meysztowicz W., *Gawędy o czasach i ludziach. Łomianki*, Londyn 1973, 1974, 1983.
- Michałowska M., *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006.
- Nowak A., *Kłęska imperium zła*, Kraków 2020.
- Reymont W., *Za frontem*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1919.
- Stefańska D., *Działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku w okresie I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski” 2018, t. 18, s. 65–77.
- Stefańska D., *Kółko Rolnicze w Szadku w latach 1905–1926*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, t. 16, s. 215–242.
- Stefańska D., *Marian Działamarski (1900–1945) – kapłan, męczennik*, „Biuletyn Szadkowski” 2011, t. 11, s. 113–136.
- Stefańska D., *Polska Organizacja Wojskowa w Szadku w latach 1915–1818* [w:] J. Stulczewski (red.), *Spółceństwo i dzieje ziem powiatu zduńskiego-wolskiego w walce o niepodległość*, Zduńska Wola 2018.

- Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Zduńska Wola 1974.
- Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1983.
- Wachowska B., *Oblicze polityczne Sieradza w II Rzeczypospolitej* [w:] *Sieradzki Rocznik Muzealny*, t. 6, Warszawa 1989 – Łódź 1990.
- Wejtko W., *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930 – Warszawa 1992, reprint z wyd. Związku Organizacji b. Wojskowych.
- Wierzyński K., *Pamiętnik poety*, Warszawa 2018.

Źródła internetowe

- https://www.umz.zgierz.pl/bip/?bip_umz_did=12664 [dostęp: 5.05.2021].
- <https://www.wikipedia.org/> [dostęp: 5.05.2021].